

Examen HAVO 2017

tijdvak 2
maandag 19 juni
13.00 - 16.30 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 16 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 46 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.
Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Internationale drugshandel

In januari 2016 werd drugsbaron El Chapo gearresteerd. Hij was op dat moment een van de meest gezochte criminelen ooit. Enkele maanden daarvoor was hij via een tunnel uit een zwaarbewaakte Mexicaanse gevangenis ontsnapt. El Chapo was leider van het Sinaloa-drugskartel dat voor zo'n drie miljard dollar per jaar drugs naar de Verenigde Staten smokkelt. El Chapo groeide op in een klein gehucht, La Tuna, in de bergen van Mexico. Een journalist schrijft daarover:

tekst 1

Het dorpje La Tuna is vergeven van de kartelleden die bewapend met automatische geweren de bergen in trekken, op weg naar de opium- en marihuanavelden. Kleine, eenmotorige vliegtuigjes vliegen bijna ieder uur naar een nabije landingsbaan die speciaal is aangelegd om de heroïne en cannabis naar de Amerikaanse grens te vliegen.

Volgens de informatie die over zijn jeugd beschikbaar is, groeide El Chapo hier op in bittere armoede. Als kleine jongen leed hij vaak honger. Het was het recht van de sterkste.

Van oudsher is de drugshandel de enige ontsnappingsmogelijkheid. Cannabis wordt er sinds begin vorige eeuw verbouwd, opium sinds de jaren veertig.

naar: De Correspondent – 's Werelds meest gezochte man

David Miller maakt een onderscheid tussen mensen als handelend persoon en mensen als hulpeloos slachtoffer. Dit onderscheid kan worden begrepen met de tegenstelling tussen vrijheid en determinisme.

- 3p 1 Leg het onderscheid tussen de mens als handelend persoon en de mens als hulpeloos slachtoffer uit met de begrippen 'vrijheid' en 'determinisme'. Leg vervolgens uit of El Chapo in tekst 1 eerder wordt gezien als hulpeloos slachtoffer of als handelend persoon.

Langzamerhand werkte El Chapo zich na zijn jeugd op tot leider van een machtige criminele organisatie die zich bezighield met drugssmokkel, corruptie, geweld en moord. El Chapo heeft een vermogen opgebouwd van ongeveer één miljard dollar en hij beschikte bovendien over duikboten en vliegtuigen om zijn drugs te vervoeren.

In zijn eigen, criminele kringen stond hij bekend om zijn teruggetrokken, sobere levensstijl: anders dan veel drugsbazen in zijn omgeving, had hij geen landgoederen of luxe villa's en liep hij niet met zijn rijkdom te koop, gebruikte hij zelf geen drugs en werd hij nooit gezien op decadente feesten. El Chapo leefde zo sober om uit handen van de politie te blijven. Adam Smith maakt een onderscheid tussen noodzakelijke goederen en luxe goederen.

- 2p **2** Leg met het begrip 'noodzakelijke goederen' uit dat armoede volgens Smith samenhangt met uitsluiting.
Beargumenteer met Smiths begrip van 'luxe goederen' of jij El Chapo, die een miljard dollar heeft maar ze niet kon uitgeven, rijk zou noemen.

Corruptie komt in Mexico veel voor. De politie en bestuurders van lokale en nationale overheden laten zich vaak betalen om iets toe te staan. Na El Chapo's 'tunnelontsnapping' werden 22 gevangenismedewerkers gearresteerd die zouden hebben meegewerkt aan zijn ontsnapping. Bovendien levert de politie zelf wapens aan de drugskartels die elkaar met veel geweld bestrijden. In die strijd worden ook onschuldige burgers slachtoffer, terwijl criminelen, bestuurders en politiechefs zichzelf verrijken.

Veel van de wapens die de Mexicaanse politie doorverkoopt aan de drugskartels zijn afkomstig uit de Verenigde Staten. Toenmalig president Obama heeft geprobeerd via wetgeving de wapenhandel te beperken. Hij wilde zo ook de ellende en armoede in Mexico bestrijden, maar dat is niet gelukt.

Obama had als ondersteuning van deze poging misschien gebruik kunnen maken van Rawls' opvatting over de plicht tot bijstand of van Pogges opvatting over de negatieve plichten voor rijke landen binnen de mondiale orde.

- 3p **3** Leg uit dat Obama's poging tot hulp aan Mexico:
– kan worden ondersteund met Pogges opvatting over de negatieve plichten voor rijke landen en
– aansluit bij een institutionele ethiek.

Beargumenteer vervolgens of Obama bij deze poging ook Rawls' opvatting over plicht tot bijstand had kunnen gebruiken.

De aanpak van drugsproblematiek is door de Verenigde Naties vastgelegd in internationale verdragen. Deze VN-drugsverdragen gaan uit van een 'war on drugs': het produceren en verhandelen van drugs is illegaal en wordt bestreden met behulp van harde straffen.

Sommige VN-lidstaten zijn het niet eens met de VN-drugsverdragen. Een aantal van deze lidstaten zoekt een oplossing door te proberen de verdragen aan te passen. Andere landen trekken zich juist niets meer van de verdragen aan.

Mexico kiest voor de aanpak om de VN-drugsverdragen aan te passen zodat bepaalde drugs kunnen worden gelegaliseerd. Volgens Mexico is de 'war on drugs' mislukt: het kost miljarden en nog steeds sterven er honderduizenden mensen per jaar. Harde straffen werken criminaliteit en drugsgebruik juist in de hand. Maar het lukt niet om de drugsverdragen aan te passen, omdat andere lidstaten zich daartegen verzetten. Een voorbeeld van een lidstaat die zich niets meer aantrekt van de VN-drugsverdragen is Uruguay. In Uruguay is de import, kweek en handel van marihuana bij wet geregeld. Daarmee overtreedt het land dus internationale, wettelijke verdragen. De president van Uruguay rechtvaardigt zijn beleid met een beroep op de mensenrechten. Via legalisering van softdrugs worden volgens hem jaarlijks tachtig mensenlevens gered. Met dit drugsbeleid kan hij zijn burgers dus beter beschermen.

- 3p 4 Geef aan wat soevereiniteit inhoudt volgens het Handvest van de VN. Leg vervolgens uit dat volgens Uruguay de VN-drugsverdragen botsen met deze soevereiniteit. Beargumenteer tot slot met het begrip 'soevereiniteit' of jij het meer eens bent met de aanpak van Mexico of met die van Uruguay.

Tussen Zuid-Amerikaanse landen en de Noord-Amerikaanse landen is al jaren onenigheid over de aanpak van drugsproblemen. De Verenigde Staten volgen de uitgangspunten van de 'war on drugs':

tekst 2

Een groot deel van de landen in Zuid-Amerika wil af van het rapportcijfer dat de Verenigde Staten jaarlijks aan andere landen uitdelen voor de loyaliteit aan het Noord-Amerikaanse drugsbeleid.

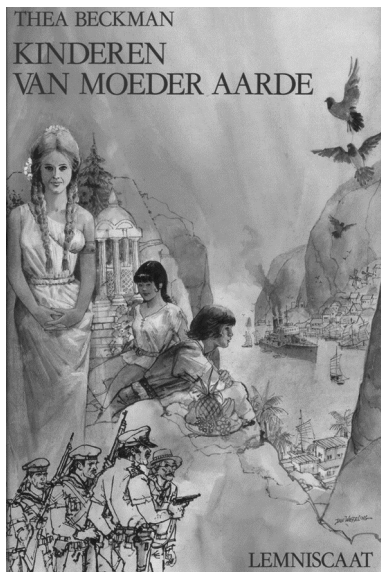
Wie niet in de pas loopt, verliest financiële steun en ontwikkelingshulp uit de Verenigde Staten. Met name Bolivia, Venezuela en Ecuador willen deze traditie vervangen door een systeem waarbij de landen elkaar beoordelen.

naar: Trouw – 'War on drugs' heeft beste tijd gehad

Volgens Walzer moet zelfbeschikking een voorwaarde zijn voor lokale verdelende rechtvaardigheid. Bij het principe van verdelende rechtvaardigheid kunnen vier criteria worden toegepast. Twee daarvan, 'simpele gelijkheid' en 'verdienste' zijn te herkennen in tekst 2.

- 3p 5 Leg met tekst 2 uit:
- welk van deze twee criteria de Verenigde Staten hanteren en
  - dat Bolivia, Venezuela en Ecuador het andere criterium hanteren.
- Leg vervolgens uit of de huidige manier van beoordelen voldoet aan Walzers eis voor lokale verdelende rechtvaardigheid.

Opgave 2 Kinderen van Moeder Aarde

Kinderen van Moeder Aarde is een kinderboek van Thea Beckman. Het verhaal speelt zich af in de toekomst, enkele eeuwen na een derde wereldoorlog, in een land dat Thule heet. In Thule gelooft men dat deze derde wereldoorlog is veroorzaakt door de heerschappij van mannen die denken dat ze moeten veroveren om succesvol te zijn. Volgens de inwoners van Thule, de Thulenen, brengen vrouwen nieuw leven voort, kennen vrouwen mededogen, zijn ze gevoelig, eerlijk, intelligent en beter bestand tegen de strijd om het bestaan dan mannen. En omdat vrouwen veelzijdiger, taaier en vindingrijker zijn en beter pijn en verdriet kunnen verdragen, zijn vrouwen volgens de Thulenen beter geschikt om te regeren.

Gedurende het grootste deel van de geschiedenis heeft er een ander, negatiever beeld van vrouwen bestaan dan dat van de Thulenen. Aristoteles meende bijvoorbeeld dat de vrouw “slechts een mislukte man is”. En Spinoza schreef in de zeventiende eeuw: “Men mag gerust beweren dat de vrouwen van nature geen rechten hebben gelijk aan de mannen, en dat het dus niet mogelijk is dat beide geslachten samen regeren, nog veel minder dat mannen door vrouwen geregeerd worden.” Aristoteles maakt een onderscheid tussen twee vormen van bijzondere rechtvaardigheid: verdelende rechtvaardigheid en corrigerend recht.

- 2p 6 Leg uit bij welke vorm van bijzondere rechtvaardigheid Spinoza’s uitspraak over de positie van vrouwen past.
Leg vervolgens uit dat zowel Spinoza als de Thulenen het criterium ‘gelijkheid’ voor een rechtvaardige verhouding tussen de seksen afwijzen.

Ook in de negentiende eeuw waren er filosofen die dachten dat vrouwen minderwaardig zijn. Zo heeft Schopenhauer een van zijn filosofische beschouwingen gewijd aan de minderwaardigheid van de vrouw:

tekst 3

Alleen al de aanblik van de vrouw leert ons dat ze niet geschikt is voor geestelijke of lichamelijke arbeid. De schuld van het leven lost ze niet in door handelen maar door geduld, door de weeën bij de geboorte, de zorg voor de kinderen en de onderworpenheid aan de man, voor wie ze een geduldige en vrolijke metgezel moet zijn. Intens lijden, grote vreugde en krachtsvertoon zijn haar niet gegund; haar leven moet stiller, onbetekenender en rustiger verlopen dan dat van de man, zonder daarom nu echt gelukkiger of ongelukkiger te zijn.

naar: Schopenhauer – Er is geen vrouw die deugt

Volgens de Franse schrijfster Benoîte Groult hebben vrouwonvriendelijke opvattingen van filosofen zoals Schopenhauer veel invloed gehad. Zij beschrijft dat vrouwen daardoor niet de kans hadden te zijn wie ze wilden zijn en te doen wat ze wilden doen:

tekst 4

De eerste filosofen uit de oudheid stelden dat vrouwen zwak van geest en gestel geboren werden en niet in staat waren tot redeneren en tot scheppen. Daarom zou het niet nodig zijn hen te onderwijzen en zou het gevaarlijk zijn om hen te laten deelnemen aan staatszaken.

De onwetendheid en de onbekwaamheid van vrouwen die daaruit voortvloeiden maakten het voor een volgende generatie filosofen mogelijk om treurig te constateren dat vrouwen 'niet in staat zijn tot redeneren en tot scheppen' en dat het raadzaam is hen onderworpen te houden, thuis bij de vader of de echtgenoot.

naar: Benoîte Groult – Vrouwen zijn mislukte mannen

Martha Nussbaum benadert rechtvaardigheid vanuit haar opvatting over een volwaardig menselijk leven. Zij benoemt verschillende vermogens die een mens nodig heeft om zo'n volwaardig leven te leiden.

Nussbaum onderscheidt daarbij drie verschillende soorten capabilities.

3p 7 Noem deze drie soorten capabilities.

Leg vervolgens uit met een citaat uit tekst 3 welke soort capabilities vrouwen missen volgens Schopenhauer.

Leg tot slot uit met een citaat uit tekst 4 welke soort capabilities vrouwen volgens Groult hebben gemist.

In het boek *Kinderen van Moeder Aarde* van Beckman komen de Thulenen in contact met de beschaving van de Badenburgers, waar mannen de baas zijn. De Badenburgers zeggen over het gebruik van grondstoffen:

tekst 5

Wij mensen gaan altijd voor, de omgeving is er voor óns. Wij zijn er niet om de omgeving te sparen. We zijn geen wilden, afhankelijk van het weer. De mens is sterker dan de natuur, de mens kan de natuur naar zijn hand zetten, bedwingen, exploiteren!

naar: Thea Beckman – Kinderen van Moeder Aarde

De vrouwen van Thule hebben een andere opvatting over de verhouding met Moeder Aarde en wijzen juist op:

tekst 6

... onze verplichting om de aarde gaaf en mooi te houden, om ieders leven te beschermen en het evenwicht in de natuur niet te verstoren, want dat loopt altijd verkeerd af. Nooit, in geen eeuwigheid, zou Moeder Aarde daarom nog toestaan dat mannen hun vroegere macht herkregen, want dan zou de mensheid opnieuw moeten worden gestraft.

bron: Thea Beckman – Kinderen van Moeder Aarde

De Badenburgers verhandelen goud en andere grondstoffen met andere landen. Zo hebben ze een rijke economie opgebouwd.

De Thulenen hebben geen interesse in hun goud en zijn ook niet geïnteresseerd in de luxeproducten van de Badenburgers, zij gebruiken slechts wat ze nodig hebben.

Volgens Thomas Pogge is de zeggenschap over grondstoffen in de tegenwoordige mondiale orde een belangrijke oorzaak van armoede en conflict. Hierbij wordt gesproken van 'de vloek van de hulpbronnen'.

3p 8 Geef aan wat het grondstoffenprivilege inhoudt.

Leg vervolgens met tekst 6 uit dat de Thulenen de vloek van de hulpbronnen vermijden.

Leg tot slot uit dat deze oplossing van de Thulenen verschilt van de oplossing van Pogge.

De Thulenen hebben meer hulpbronnen dan de Badenburgers. De Badenburgers beginnen daarom een oorlog met de Thulenen.

Charles Beitz is van mening dat het niet eerlijk is wanneer sommige landen meer hulpbronnen hebben dan andere landen. Hij stelt twee principes voor om de voordelen rechtvaardig te verdelen.

Eén daarvan is het mondiale verdelingsprincipe, een mondiaal systeem van handel en samenwerking waarin belasting wordt geheven op hulpbronnen.

Rawls heeft kritiek op de twee principes van Beitz.

2p 9 Leg uit dat de aanspraak van de Badenburgers op de hulpbronnen van de Thulenen:

- door de Badenburgers met het **andere** principe van Beitz kan worden verdedigd en
- door de Thulenen met de kritiek van Rawls kan worden afgewezen.

Garett Hardin beschouwt armoede als uitkomst van een tragedie van de meent. Hij zou de optimistische opvatting van de Thulenen over de harmonie van Moeder Aarde onjuist en gevaarlijk vinden. Hij zou deze opvatting bekritisieren met de begrippen 'eindigheid' en 'schaarste' en de begrippen 'individueel belang' en 'gemeenschappelijk belang'.

3p 10 Geef met deze vier begrippen weer wat Hardin verstaat onder een tragedie van de meent.

Geef vervolgens met deze vier begrippen weer welke kritiek Hardin op de Thulenen zou hebben.

Beargumenteer tot slot met een afweging van de opvatting van de Thulenen en die van Hardin welk van deze opvattingen over armoede je realistischer vindt.

Net als de Thulenen meent de Amerikaanse schrijfster Rebecca Solnit dat veel van de ellende in de wereld ontstaat doordat vrouwen te weinig te zeggen hebben.

Volgens Solnit kunnen veel mannen geen kritiek van vrouwen verdragen en is het voor hen vanzelfsprekend om aan vrouwen uit te leggen hoe iets zit, zelfs wanneer ze er eigenlijk geen verstand van hebben. Niet alle mannen doen dit, maar er is geen enkele vrouw die dit doet volgens Solnit.

In het feministische perspectief van *Kinderen van Moeder Aarde* en van Rebecca Solnit is het een typische eigenschap van mannelijke leiders dat ze zich niet onzeker kunnen opstellen in het bijzijn van vrouwen. Dit is volgens Solnit een oorzaak van veel slechte beslissingen die tot rampen, oorlog en armoede leiden.

Walzer meent dat gemeenschappen zélf moeten beschikken over hun invulling van rechtvaardigheid. Toch is deze zelfbeschikking volgens hem geen garantie voor rechtvaardigheid.

Walzer noemt twee vergissingen die volken kunnen maken in de manier waarop ze lokale rechtvaardigheid invoeren.

3p 11 Geef deze twee vergissingen weer.

Beargumenteer vervolgens met Solnits opvatting over mannen of de absolute heerschappij van vrouwen in *Kinderen van Moeder Aarde* één van deze vergissingen is.

Opgave 3 Grensmuren

De Chinese Muur, China's belangrijkste toeristische attractie, werd ooit gebouwd om de beschaving te beschermen tegen invallen van barbaren. Tegenwoordig bouwen landen grensmuren omdat ze zich willen beschermen tegen de instroom van migranten. Tussen de Verenigde Staten en Mexico bijvoorbeeld staat op een groot deel van de 3000 km lange grens een muur of hoog hek om het welvarende Amerika te beschermen tegen arme migranten uit Midden-Amerika. Als Menno Bentveld, programmamaker voor de VARA, langs deze muur loopt, verbaast hij zich hierover. In zijn televisieprogramma *De Muur* interviewt hij een Amerikaanse ambtenaar, Peter Nunez, die betrokken is bij de bouw van de muur.

tekst 7

- Nunez: De muur is gebouwd als hulpmiddel om de wet te handhaven. Het is een middel om te voorkomen dat mensen illegaal ons land binnenkomen.
- Bentveld: Wat vindt u van de aanblik van de muur? Wat vindt u ervan dat wij in Europa deze muur onmenselijk vinden?
- Nunez: Waarom is een muur onmenselijk?
- Bentveld: Het verdeelt mensen.
- Nunez: De wet verdeelt mensen. De muur verdeelt helemaal niks. De wet bepaalt dat de 110 miljoen Mexicanen niet zelf mogen beslissen of ze naar ons land komen. Die wet is goedgekeurd door een democratisch parlement. De muur is een middel. Het is hetzelfde als met een inbreker, die klaagt dat je de deur op slot hebt gedaan als hij je huis wil leeghalen. Deze mensen komen ongevraagd ons huis binnen. Wij hebben het recht onszelf te verdedigen.
- Bentveld: Maar nu vergelijkt u hen met inbrekers en overvallers, die niet welkom zijn, ook al stelen ze niet en werken ze hier.

bron: VARA – De Muur

De discussie in tekst 7 kan worden begrepen met Cicero's onderscheid tussen rechtvaardigheid en medemenselijkheid. Rechtvaardig handelen moet volgens Cicero aan drie basisprincipes voldoen. Sommige filosofen vinden het onderscheid tussen rechtvaardigheid en medemenselijkheid ontoereikend als het gaat om mondiale rechtvaardigheid.

- 4p 12 Leg met tekst 7 uit dat Nunez elk van de drie basisprincipes van rechtvaardigheid kan gebruiken om het bestaan van de muur te rechtvaardigen.

Leg vervolgens met tekst 7 uit dat volgens Bentveld in dit geval rechtvaardigheid alleen ontoereikend is.

Ondanks de grensmuur wonen en werken in de Verenigde Staten miljoenen immigranten zonder geldige werk- of verblijfsvergunning. Deze migranten doen vooral zwaar en slecht betaald werk waar geen Amerikanen voor te vinden zijn. Zo vormen de illegale immigranten een belangrijk onderdeel

van de Amerikaanse economie. Een illegale migrant kan heel goed tientallen jaren ongestoord in de Verenigde Staten wonen en werken mits hij zijn huur en verzekeringen op tijd betaalt.

Uriel uit Mexico is zo'n immigrant die jarenlang illegaal werkte in de Verenigde Staten. In al die jaren betaalde hij zijn huur en verzekeringen en stichtte hij een gezin. Op een dag werd Uriel aangehouden omdat hij een stopteken van de politie negeerde. Vervolgens werd hij het land uitgezet en moest hij zijn vrouw en zoontje van twee maanden achterlaten. Nu ziet hij zijn vrouw en kind alleen in het weekend, gescheiden door het hoge hek op de grens.

Voor Immanuel Kant is de gastvrijheid die we aan vreemdelingen moeten bieden verbonden met wereldburgerrecht.

4p 13 Geef aan wat volgens Kant het verband is tussen gastvrijheid en wereldburgerrecht.

Leg vervolgens met de begrippen 'gastrecht' en 'bezoekrecht' uit dat Uriel volgens de opvatting van Kant misbruik heeft gemaakt van de Amerikaanse gastvrijheid.

Beargumenteer tot slot of het rechtvaardig is dat Uriel is uitgezet. Geef daarbij aan wat jij onder 'rechtvaardigheid' verstaat.

Ook aan de buitengrenzen van de Europese Unie (EU) zijn grensmuren en hekken gebouwd om de instroom van migranten en vluchtelingen te beperken, onder andere tussen Hongarije en Servië en tussen Griekenland en Turkije. De belangrijkste 'grensmuur' van de EU wordt echter gevormd door de Middellandse Zee. Vele migranten wagen in gammele en overvolle bootjes de overtocht, waarbij elk jaar duizenden mensen verdrinken. Onder hen zijn veel vluchtelingen uit landen als Syrië en Irak, die in Europa recht hebben op asiel omdat er in hun land oorlog woedt.

De Raad van Europa is een organisatie die zich inzet voor democratie en mensenrechten. Vrijwel alle Europese landen zijn lid van deze Raad. In 2015 uitte de Raad kritiek op het vluchtelingenbeleid van Europese landen. Nils Muižnieks, de commissaris voor de Mensenrechten van de Raad, noemt het beleid rampzalig en onaanvaardbaar. Volgens Muižnieks laten de Europese landen vluchtelingen in de steek.

tekst 8

De houding van sommige landen ten opzichte van asielzoekers is onverenigbaar met de Universele Verklaring van de Mensenrechten, vindt Muižnieks. Hij wijst op de verscherping van asielmaatregelen, waarbij het soms tot een misdaad wordt verklaard om op illegale wijze een land binnen te komen. Muižnieks noemt ook de hekken die landen oprichten om migranten te weren en de gevangenisachtige gebouwen waarin asielzoekers moeten verblijven. Hij noemt die aanpak verkeerd en zegt dat daardoor onnodig lijden wordt veroorzaakt bij vaak al getraumatiseerde mensen. Volgens de commissaris voor de Mensenrechten mag Europa zo'n situatie niet laten voortbestaan.

bron: nos.nl – raad-van-europa-kraakt-ontvangst-vluchtelingen-europa

Volgens Muižnieks komen sommige Europese landen hun plicht niet na omdat ze geen verantwoordelijkheid voor de vluchtelingen nemen. Bij het onderscheid tussen positieve en negatieve plichten hoort een onderscheid tussen herstellende verantwoordelijkheid en resultaatsverantwoordelijkheid.

- 3p 14 Leg uit welk soort verantwoordelijkheid hoort bij positieve plicht en welk soort verantwoordelijkheid hoort bij negatieve plicht. Leg vervolgens met tekst 8 uit welk soort plicht volgens Muižnieks niet nagekomen wordt.

Kritische journalisten en wetenschappers wijzen erop dat grensmuren weinig veranderen aan de instroom van migranten. Volgens hen hebben grensmuren vooral de functie om burgers van welvarende landen een gevoel van bescherming te geven tegen de bedreigende ongelijkheid in de wereld. Burgers in rijke landen zijn bang hun welvaart te verliezen aan immigranten en eisen bescherming van hun overheid. Volgens Peter Singer geven mensen drie verschillende redenen waarom ze mensen in nood elders in de wereld niet hoeven te helpen.

- 3p 15 Geef deze drie redenen om **niet** te hoeven helpen. Leg vervolgens uit bij welke reden het bouwen van grensmuren volgens de kritische journalisten en wetenschappers past. Geef tot slot het argument waarmee Singer deze reden zou weerleggen.

Let op: de laatste vraag van dit examen staat op de volgende pagina.

De Sloveense filosoof Slavoj Žižek reageerde in een essay op de groeiende stroom vluchtelingen die naar Europa komt om een nieuw bestaan op te bouwen. Volgens Žižek moeten Europeanen onder ogen zien dat massale migratie een blijvend verschijnsel is.

De oorzaak van de massale migratie ligt volgens Žižek in het wereldwijde kapitalistische systeem. Hij stelt dat vluchtelingen de prijs zijn die we betalen voor de mondiale economie. Dat is volgens Žižek ook direct een aanwijzing voor wat er fout is aan de kapitalistische mondialisering. Hij pleit daarom voor een radicale economische verandering, die een einde moet maken aan de omstandigheden waaruit het vluchtelingenprobleem is voortgekomen.

Tegelijkertijd vraagt Žižek zich af of mondiale rechtvaardigheid een utopie is. Volgens hem moeten we streven naar mondiale rechtvaardigheid, maar is die alleen bereikbaar als we onze manier van leven ingrijpend veranderen.

Je kunt je afvragen of we vanuit onze menselijke natuur in staat zijn om ons leven ingrijpend te veranderen.

2p 16 Beargumenteer met jouw opvatting van de menselijke natuur of het nastreven van mondiale rechtvaardigheid utopisch is.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.